

Semakan Dasar Wanita Kelantan: Penambahbaikan Pelaksanaan ke arah Mencapai Matlamat Pembangunan Mampan

Revise of Kelantan Women Policy: Improvement of Implementation Towards Sustainable Development

NURHAFILAH MUSA, ASMAK HUSIN & NURUL AKMA SHEIKH MUHD AMIN

ABSTRAK

Hal ehwal kebajikan, wanita dan kanak-kanak merupakan salah satu daripada perkara yang terletak di bawah Senarai Bersama Perlembagaan Persekutuan. Ini bermakna, walaupun di peringkat persekutuan, Malaysia mempunyai Dasar Wanita Negara, negeri juga boleh memainkan peranan dalam perkara tersebut. Kerajaan Kelantan telah melancarkan dan melaksanakan Dasar Wanita Kelantan lebih daripada sedekad. Ternyata Kerajaan Kelantan turut mengambil berat tentang aspek pembangunan wanita dan keluarga. Sungguhpun begitu ianya telah memilih pendekatan yang berbeza dalam berbanding negeri-negeri lain di Malaysia. Kerajaan Kelantan telah memilih dasar Membangun Bersama Islam berteraskan 'Ubudiyah (perhambaan kepada Allah), Masuliyah (tanggungjawab) dan Itqan (ketekunan). Daripada dasar tersebut adalah jelas Kerajaan Kelantan mensasarkan suatu pembangunan yang berteraskan Islam dan Syariah. Pelbagai pencapaian telah diukir dalam tempoh pelaksanaan dasar tersebut. Selepas lebih sedekad satu penilaian semula telah dibuat ke atas Dasar Wanita Kelantan untuk menambahbaik peruntukan yang sedia ada. Tambahan pula, Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu (PBB) telah melancarkan Matlamat Pembangunan Mapan (SDG) untuk memastikan semua negara anggota merangka pelan pembangunan masing-masing dengan mengambil kira pelbagai aspek termasuklah kelestariannya. Semakan ke atas Dasar Wanita Kelantan perlu mengambilkira SDG agar pelaksanaannya seiring dengan kehendak global namun dalam masa yang sama tidak mengorbankan nilai asal dasar iaitu Islam. Kertas kerja in bertujuan untuk, pertama, menjelaskan sepintas lalu apa yang telah dicapai oleh wanita Kelantan melalui Dasar Wanita Kelantan dan kedua, mengemukakan cadangan penambahbaikan ke atas dasar tersebut yang selari dengan Matlamat Pembangunan Mapan (SDG).

Kata Kunci: Dasar Wanita Kelantan; matlamat pembangunan mapan (SDG); Islam; syariah; dasar

ABSTRACT

Welfare, women and children are an item under the Concurrent List of the Malaysian Federal Constitution. This means, despite having a National Women Policy at the federal level, states can also play an important role in the same matter. Kelantan State Government had launched and carried out the Kelantan Women Policy for more than a decade. It is clear that the Kelantan State Government also place emphasis on women and family development. It is worth noted however that it has chosen a different approach in comparison with other states in Malaysia. The Kelantan Government has opted for the Islamic Development Approach which is basically based on 'Ubudiyah (ultimate submission to Allah), Masuliyah (responsibilities) dan Itqan (due diligence). It is thus clear from the said approach that the Kelantan Government is targetting development which is based on Islam and the Syariah. Numerous achievement has been attained within the said period. After more than a decade, the time has come to re-evaluate the Kelantan Women Policy to strengthen the existing provisions. In addition, the United Nations has launched the Sustainable Development Goals (SDGs) to ensure that all the state members draft their state development plan by considering various aspects including sustainability. The review on the Kelantan Women Policy must take into account SDG to ensure its future implementation is in line with the global needs and, at the same time, not at the expense

of its foundational value, Islam. This paper intends to, first, briefly explain what has been achieved by Kelantanese Women in the implementation of Kelantan Women Policy and secondly, to propose some improvements to the existing policy which are in line with SDG.

Keywords: Kelantan Women Policy, Sustainable Development Goal (SDG), Islam, syariah; policy

PENGENALAN

Dalam *Millennium Summit* yang diadakan di New York, Amerika Syarikat pada tahun 2000, 147 orang ketua kerajaan telah mengisytiharkan komitmen mereka untuk mempromosi kesaksamaan gender dan pemeraksaan wanita. Kedua-dua komitmen ini dikenalpasti sebagai kaedah yang berkesan untuk memerangi kemiskinan dan penyakit serta memacu pembangunan yang benar-benar lestari. Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu (PBB) telah mewarwarkan bahawa tahun 2000 hingga 2015 adalah tempoh untuk mencapai *Millennium Development Goals* (MDG). Salah satu daripada MDG tersebut ialah mengenai wanita dan kesaksamaan gender. Walaupun Malaysia telah mendapat pencapaian yang agak memberangsangkan dalam tempoh 15 tahun sasaran MDG, masih banyak lagi usaha yang perlu dilakukan untuk meningkatkan kedudukan wanita sama ada di peringkat negeri mahupun negara.

Pada 25 September 2015, Perhimpunan Agung Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu (PBB) telah bersetuju dengan Agenda 2030 untuk Pembangunan Mapan (Sustainable Development Goals atau SDG) sebagai rangka kerja yang dipersetujui untuk pembangunan di peringkat antarabangsa. Agenda 2030 merupakan rentetan daripada Matlamat Pembangunan Millennium (MDGs). Agenda 2030 adalah lebih luas dan mencakupi pembangunan dan kelestarian ekonomi dan alam sekitar serta aspirasi kebanyakan negara yang mahukan masyarakat yang aman dan inklusif. Antara matlamat SDG ialah membasmi kemiskinan, menangani perubahan iklim secara sistematik dan membina masyarakat yang aman, adil serta inklusif. SDG mempunyai satu matlamat khusus mengenai kesaksamaan dan pemeraksaan wanita. Tambahan pula matlamat kesaksamaan gender dijadikan sasaran bagi setiap matlamat SDG dan gesaan secara konsisten supaya data diasingkan mengikut jantina bagi kebanyakan indikator.

Dalam konteks negeri Kelantan, sebuah dasar wanita Kelantan yang khusus telah dibangunkan berasaskan dasar Membangun Bersama Islam sejak

sedekad yang lalu. Isu kesaksamaan gender dan penghapusan diskriminasi wanita diterjemahkan dalam pelan tindakan yang mengangkat martabat dan suara wanita secara fitrah selaras dengan tuntutan Islam yang tidak pernah meletakkan wanita sebagai entiti berbeza tetapi sebagai wanita perlu sama-sama bertanggungjawab bersama lelaki secara fitrah untuk membangunkan negeri dan agama. Oleh itu kertas kerja ini akan melihat pencapaian pelaksanaan Dasar Wanita Kelantan dan mengemukakan cadangan selaras dengan objektif yang digariskan SDG.

WANITA DALAM MATLAMAT PEMBANGUNAN MAPAN (SDG)

Sasaran kelima dalam Matlamat Pembangunan Mapan ialah mencapai Kesaksamaan Gender dan Memperksa semua Wanita. Oleh itu bagi memastikan Matlamat Pembangunan Mapan (SDG) diambil kira dalam pelan pembangunan negara, kerajaan Malaysia telah memasukkan intipati SDG dalam Rancangan Malaysia Kesebelas. Ini disokong melalui Dasar Wanita Kebangsaan dan Pelan Bertindak bagi Pembangunan Wanita 2010-2015. Dengan merujuk kepada “Sustainable Development Goals Voluntary National Review 2017” yang telah dibentangkan dalam *High Level Political Forum* baru-baru ini, antara perkara yang dijadikan fokus oleh pihak kerajaan ialah,

1. Menangani Keganasan Berasaskan Gender: meningkatkan kesedaran wanita mengenai hak mereka terhadap keganasan, menyemak semula perundangan untuk menambahbaik perlindungan daripada keganasan berasaskan gender, mengumpulkan data *baseline* mengenai keganasan seksual dan keganasan berasaskan gender;
2. Membuang Amalan Berbentuk Diskriminasi: meningkatkan peranan wanita dalam pembangunan, mempromosi kehidupan yang seimbang dengan menyediakan sokongan seperti taska dan

- waktu anjal bekerja, memperkukuh institusi keluarga dengan memberi penekanan kepada kepentingan perkongsian peranan
3. Mengarusperdanakan Gender: meningkatkan pengarusperdanaan gender dalam program-program kerajaan, meningkatkan akses kepada penjagaan kanak-kanak yang berkualiti dan pendidikan awal kanak-kanak
 4. Meletakkan Keutamaan Gender dalam Pengumpulan Data: membangunkan sistem dan penerbitan pengumpulan data yang membuat perasingan berasaskan gender.

Kesemua sasaran yang dinyatakan di atas menunjukkan komitmen kerajaan Malaysia untuk mengintegrasikan SDG dalam membuat perancangan untuk pembangunan negara. Bahagian seterusnya kertas kerja ini akan menunjukkan bahawa negeri Kelantan telah lama bergerak ke arah mengiktiraf hak dan tanggungjawab wanita sebagaimana yang termaktub dalam al-Quran dan Sunnah yang merupakan teras kepada pembangunan di negeri Kelantan.

DASAR WANITA KELANTAN

Kerajaan Kelantan memilih pendekatan yang berbeza dalam aspek pembangunan wanita dan keluarga berbanding negeri-negeri lain di Malaysia. Kelantan mula diperintah oleh Angkatan Perpaduan Ummah (kerjasama PAS, Semangat 46, Hamim dan Berjasa) mulai Oktober 1990. Kerajaan Kelantan telah memilih dasar Membangun Bersama Islam berteraskan 'Ubudiyah (perhambaan kepada Allah), Masuliyah (tanggungjawab) dan Itqan (ketekunan). Pembangunan di negeri Kelantan dirancang supaya bermatlamatkan,

1. Menangani Pembangunan seimbang
2. Memaju dan membangunkan sumber manusia yang produktif
3. Mengoptimumkan pengeluaran dan produktiviti
4. Meningkatkan taraf dan kualiti rakyat
5. Kemakmuran negeri dan kesejahteraan rakyat jelata

Pada tahun 1993, hasil daripada resolusi Seminar Memahami Dasar Membangun Bersama Islam pada tahun 1993, semua ahli Majlis Mesyuarat

Kerajaan Negeri Kelantan (Exco) telah memulakan usaha untuk membina dasar-dasar khusus bagi portfolio masing-masing. Sejak daripada itu, usaha penggubalan dasar-dasar yang menyokong pelaksanaan dasar utama Membangun Bersama Islam telah bermula. Jadual 1 adalah contoh usaha-usaha kerajaan Kelantan bagi memastikan kesejahteraan wanita di Kelantan.

Shukeri (t.t.) telah menyatakan bahawa pada tahun 2001, satu Jawatankuasa Induk Dasar Wanita Kelantan telah dibentuk oleh kerajaan negeri dan dipengerusikan oleh Dato' Haji Muhammad Daud Iraqi yang merupakan Exco Kerajaan Negeri Kelantan ketika itu. Matlamat utama Dasar Wanita Negeri Kelantan ialah,

Membangun dan mengembangkan kemuliaan dan potensi wanita untuk kemajuan dan kesejahteraan masyarakat Kelantan dan ummah seluruhnya berdasarkan penghayatan cara hidup Islam serta cara hidup yang berdasarkan ketuhanan, nilai dan kepercayaan kaum serta nilai moral sejagat.

Berikut adalah pernyataan Dasar Wanita Negeri Kelantan yang merangkumi lima prinsip yang menentukan skop pelaksanaan Dasar Wanita Negeri Kelantan. Dasar ini diselaraskan dengan prinsip Perlembagaan Persekutuan Malaysia, Dasar Wanita Kebangsaan serta Agenda Wanita Untuk Perubahan yang telah diisytiharkan oleh pertubuhan-pertubuhan wanita nasional dalam tahun 1999:

1. Dasar Wanita Negeri Kelantan berpegang pada cita-cita dan aspirasi Islam yang unggul dalam hal memuliakan, membangun dan memperkasakan wanita di negeri Kelantan dan menerima dasar lain selagi tidak bertentangan dengan prinsip Islam. Membela hak asasi wanita, menjamin perlindungan undang-undang dan kebebasan individu secara adil dan saksama berdasarkan syariat Islam dan fitrah kewanitaan.
2. Mengisytiharkan komitmen yang bersungguh-sungguh untuk memenuhi keperluan wanita dengan mengenal pasti dan menyelesaikan masalah, isu dan keperluan wanita agar tidak berlaku diskriminasi gender dengan mengambil kira perbezaan fitrah, fisiologi dan emosi antara lelaki dan wanita yang membawa kepada perbezaan hak dan tanggungjawab yang membentuk keharmonian gender.

JADUAL 1. Contoh Usaha-usaha Kerajaan Kelantan Memastikan Kesejahteraan Wanita dalam Bidang kuasa yang Ada

Bil.	Usaha	Bidang Kuasa	Tindakan
1.	Memastikan rumah tiga bilik dibina	perumahan	Tidak perlu undang-undang
2.	Memastikan wanita yang bekerja di hotel menutup aurat	Kerajaan tempatan	Undang-undang Kecil Rumah-rumah Tumpangan (Majlis Perbandaran Kota Bharu) (pindaan) 2003
3.	Larangan menjual dan menyajikan arak di tempat awam	Kerajaan tempatan	Mulai 1 Julai 1993
4.	Pengawasan kedai gunting dengan mengelakkan wanita menggunting rambut lelaki	Kerajaan tempatan	Undang-undang Kecil Kedai Gunting Rambut dan Pemandan Rambut MPKB (Pindaan) 2003
5.	Mewujudkan kaunter bayaran berasingan di pusat membeli belah	Kerajaan tempatan	
6.	Cuti bersalin ditambah daripada 42 hari ke 60 hari	Pentadbiran	
7.	Mengasingkan tempat duduk lelaki dan perempuan di majlis rasmi kerajaan negeri	Pentadbiran	
8.	Penghulu wanita - Untuk memudahkan penyaluran maklumat dan urusan sesama wanita	Pentadbiran	
9.	Menguatkuasakan etika pakaian Islam	Kerajaan tempatan	Fasa pertama pelaksanaan : melalui syarat pelesenan mulai 1 Januari 1992. Peraturan aurat ini dikuatkuasakan ke atas pemegang lesen. Fasa kedua pelaksanaan : Majlis Perbandaran Kota Bharu meluluskan 8 undang-undang kecil. Antaranya, Undang-Undang Kecil Tred, Perniagaan dan Perindustrian MPKB 1989 (Pindaan) 2002, dan dikuatkuasakan pada 3 Januari 2002.
10.	Larangan papan iklan yang memperagakan wanita	Kerajaan tempatan	
11.	Kawalan hiburan	Kebudayaan	Meluluskan Enakmen Kawalan Hiburan Negeri Kelantan 1998

- Mengoptimumkan pengeluaran dan produktiviti
3. Mengiktiraf dan menggalakkan penglibatan wanita dalam proses pembangunan negeri dengan mengintegrasikan tenaga wanita secara adil dan bersesuaian dengan batasan-batasan syarak dan agama dalam sektor ekonomi, politik dan budaya

4. Berusaha untuk meningkatkan pengiktirafan suara wanita dalam masyarakat sebagaimana yang ditekankan oleh dasar-dasar wanita seluruh dunia bagi mencapai dan menggalakkan keadilan gender dan berusaha ke arah masyarakat yang adil dan demokratik.

Secara keseluruhannya, pelaksanaan Dasar Wanita Negeri Kelantan berhasrat untuk mencapai enam objektif strategik. Paling utama ialah untuk mengukuhkan akhlak dan moral wanita dalam skala yang besar supaya wanita Kelantan dikenali oleh masyarakat luar sebagai wanita yang berakhlak mulia. Seiringan dengan itu, dasar ini juga bertujuan untuk membangunkan wanita sebagai potensi sumber manusia yang terpenting, menggalakkan wanita melibatkan diri dalam proses pembangunan, memastikan perkongsian adil terhadap manfaat pembangunan dan memastikan wanita mendapat peluang yang adil untuk memajukan kerjaya masing-masing. Dasar Wanita Negeri Kelantan juga meletakkan pengukuhan keluarga sebagai salah satu daripada objektif strategiknya kerana peranan wanita adalah amat sinonim dengan institusi kekeluargaan. Justeru itu, pada tahun 2009, kerajaan negeri Kelantan telah menggubal satu dasar yang khusus bertujuan untuk mengukuhkan institusi keluarga yang dinamakan Dasar Keluarga Mawaddah Negeri Kelantan.

ASAS PELAKSANAAN DASAR WANITA KELANTAN

Dasar ini telah merangka agenda perubahan untuk wanita Kelantan yang meliputi lima belas sektor iaitu agama, pendidikan, undang-undang, ekonomi, pekerjaan, politik, harta, keluarga, kesihatan, rekreasi, media, sistem sokongan, jaringan, keperluan asasi dan masyarakat. Daripada lima belas agenda perubahan untuk wanita yang telah disenaraikan, agenda wanita dan agama diletakkan pada senarai yang teratas. Hal ini memperlihatkan bahawa Dasar Wanita Negeri Kelantan amat serius dalam menjadikan agama sebagai prioriti yang paling utama berbanding semua agenda yang lain sesuai dengan tingkatan *al-daruriyyat al-khamsah* yang meletakkan penjagaan agama pada tingkat yang teratas. Dasar ini telah mengemukakan lima peranan utama yang cuba diterapkan kepada wanita Kelantan bagi memastikan agar objektif dasar dapat dicapai sebagaimana yang terdapat dalam Jadual 2.

JADUAL 2. Peranan Wanita Kelantan yang dinyatakan dalam Dasar Wanita Kelantan

Peranan	Rasional	Matlamat
Pengukuh kesejahteraan keluarga	Sesuai dengan fitrah kelembutan dan kasih sayang yang ada pada wanita selaku anak, isteri dan ibu, wanita diharapkan dapat mewujudkan suasana rumahtangga yang bahagia dan harmonis dengan memastikan pengurusan rumahtangga yang baik.	Membawa kerukunan rumahtangga yang akan melimpahkan kesejahteraan ke dalam kejiranan, masyarakat dan negara.
Pendidik generasi akan datang	Wanita yang ditanamkan rasa kasih sayang dan kesabaran menghadapi anak-anak diharapkan untuk mendidik generasi akan datang supaya menghayati tuntutan Islam sejak kecil, menjadi manusia bermanfaat dan memiliki pandangan dan amalan hidup yang berasaskan ajaran agama dan ketuhanan.	Membentuk identiti unit-unit keluarga dan individu dengan nilai-nilai murni yang akan membentuk sistem ummah.
Pemangkin produktiviti masyarakat	Potensi wanita Kelantan yang terkenal dengan sifat keusahawanannya perlu digunakan secara optimum melalui pendekatan yang khusus sehingga keupayaan yang halus dan terpendam pada seseorang wanita dapat dipupuk dengan sebaiknya bagi menghasilkan sesuatu produk yang berkesan untuk kemajuan masyarakat.	Melibatkan wanita dalam usaha meningkatkan produktiviti masyarakat dalam berbagai-bagai bidang yang sesuai dengan fitrah dan kemampuan wanita serta mematuhi garis panduan syarak.
Penyumbang kepada ilmu pengetahuan, sains dan teknologi	Kecerdasan berfikir yang dimiliki oleh wanita perlu digunakan untuk menguasai ilmu pengetahuan dan mengambil manfaat daripada perubahan teknologi maklumat dan komunikasi, supaya fungsi dan peranan yang dimainkan oleh wanita menjadi efisien dan berkesan.	Menjadikan wanita sebagai penyumbang kepada ilmu pengetahuan, sains dan teknologi yang diperlukan oleh masyarakat sesuai dengan tuntutan abad ke-21.
Pencetus kecaknaan aktivisme sosial	Islam mengiktiraf wanita sebagai golongan yang mempunyai tahap kecaknaan yang tinggi tentang aktivisme sosial.	Memastikan wanita menjadi cakna terhadap perjalanan, gejala dan aktivisme sosial untuk membangun ummah yang berwawasan dan mendekatkan seluruh kehidupan sosial dengan keampunan dan keredaan Tuhan.

Rumusnya, dasar ini berhasrat untuk menerapkan kesedaran kepada setiap wanita Kelantan untuk berperanan sebagai agen pembangunan, kemajuan, pengukuhan dan kesejahteraan masyarakat. Ia turut membayangkan bahawa dasar ini mengiktiraf sumbangan wanita bukan hanya dalam lingkungan rumahtangga dan keluarga sahaja, tetapi juga dalam masyarakat dan negara.

STRATEGI PELAKSANAAN DASAR WANITA KELANTAN

Beberapa strategi utama telah dilaksanakan bagi mencapai segala objektif dan harapan yang telah digariskan, antaranya;

PEMBENTUKAN UNIT PEMBANGUNAN WANITA (UPW)

UPW merupakan pelaksana utama yang telah dibentuk untuk menjalankan tugas sebagai sebuah unit penyelarasan bagi pelaksanaan Dasar Wanita Negeri Kelantan. UPW pada tahun 1990-an merupakan sebuah unit kecil yang bergerak di bawah Urus Setia Penerangan Negeri Kelantan yang diuruskan oleh 2 orang kakitangan sahaja dan terus berkembang kepada 4 orang kakitangan yang dilantik di bawah Pengerusi Jawatankuasa Penerangan, Wanita, Belia, Sukan dan Hal Ehwal Pengguna Negeri Kelantan. Pada tahun 2005, fungsi UPW telah dinaiktaraf daripada sebuah unit kepada sebuah Urus Setia secara rasmi dengan nama Urus Setia Pembangunan Wanita, Belia dan Sukan (UPWBS) yang dipengerusikan di peringkat EXCO oleh YB Dato' Abdul Fattah Mahmood, manakala En. Abdul Aziz Yunus telah dilantik sebagai pengarahnya yang pertama. Dengan terbentuknya sebuah urus setia, agenda pemerksaan wanita di negeri Kelantan dipantau secara langsung oleh YAB Menteri Besar.

Seterusnya pada tahun 2008, portfolio pembangunan wanita diletakkan di bawah Jawatankuasa Pembangunan Wanita, Keluarga dan Kesihatan telah dipengerusikan oleh YB Hjh. Wan Ubaidah Omar, EXCO Wanita yang pertama dilantik di bawah dasar Membangun Bersama Islam. Pentadbiran Urus Setia Pembangunan Wanita, Keluarga dan Kesihatan (UPWKK) ketika itu mula ditadbir oleh pengarah wanita yang pertama iaitu Puan Zainiah binti Halim.

Pada tahun 2013, Jawatankuasa Pembangunan Wanita, Keluarga, Kebajikan dan Kesejahteraan Rakyat telah dipengerusikan pula oleh YB Hjh. Mumtaz Md Nawi. Setahun kemudian, portfolio tersebut disusun semula menjadi Jawatankuasa Pembangunan Wanita, Keluarga dan Kebajikan Negeri Kelantan. Penyusunan semula portfolio ini dilihat mempunyai kelebihan dan kekurangannya yang tersendiri. Dari sudut positif, penyusunan ini telah membantu pihak Urusetia Pembangunan Wanita, Keluarga dan Kebajikan (UPWKK) untuk memberikan tumpuan terbaik terhadap agenda pembangunan wanita, kerana agenda pembangunan keluarga dan kebajikan juga sangat berkait rapat dengan golongan wanita. UPWKK juga telah menyusun semula unit-unit utama di bawah urus setia iaitu Unit Pembangunan Wanita, Unit Kemahiran Wanita, Unit Pembangunan Keluarga dan Unit Pembangunan Kebajikan dengan fungsi-fungsi yang telah dikemaskini, berbeza daripada fungsi UPWKK yang terkandung di dalam kertas dasar yang asal. Antaranya ialah merangka pelan tindakan untuk pelaksanaan Dasar Wanita Negeri Kelantan. Namun kekurangannya ialah pihak UPWKK perlu mengagihkan tumpuan kepada bidang yang amat luas iaitu kebajikan yang bersangkutan dengan pelbagai lapisan masyarakat tanpa mengira usia dan jantina.

Sejak tahun 2005 hingga tahun 2015, Urus Setia Pembangunan Wanita telah berusaha merancang, menyelaraskan dan melaksanakan menyentuh lima belas Agenda Wanita Untuk Perubahan sebagaimana yang telah disenaraikan di dalam kertas Dasar Wanita Negeri Kelantan. Berdasarkan laporan *Key Performance Index* Semakan Dasar Wanita Negeri Kelantan 2017, sebanyak 171 buah program yang telah dilaksanakan di bawah Unit Pembangunan Wanita, Unit Kemahiran Wanita dan Unit Pembangunan Keluarga dari tahun 2005 hingga 2016.

PEMBENTUKAN MAJLIS PERUNDINGAN WANITA KELANTAN

Pembentukan Majlis Perundingan Wanita telah termaktub di dalam Kertas Dasar Wanita Negeri Kelantan sebagai antara strategi utama pelaksanaannya sejak awal penggubalan, namun dari sudut pelaksanaan, ia telah tertangguh selama lebih sepuluh tahun disebabkan oleh beberapa kekangan pentadbiran. Merujuk kepada minit Mesyuarat Semakan Dasar Wanita Kelantan

bertarikh 20 Mac 2012 dan minit Mesyuarat Semakan Dasar Wanita kali kedua bertarikh 27 Mac 2012, Majlis Perundingan Wanita Kelantan berjaya ditubuhkan secara rasmi pada tahun 2012 dengan dipengerusikan di peringkat kerajaan negeri oleh Exco Pembangunan Wanita, manakala Timbalan Exco secara automatik dilantik sebagai Timbalan Pengerusi.

Majlis Perundingan Wanita di peringkat negeri dianggotai oleh wakil-wakil agensi kerajaan yang terlibat secara langsung dalam menjaga kepentingan dan kemaslahatan wanita. Berdasarkan laporan minit mesyuarat Semakan Dasar Wanita kali pertama yang telah membincangkan secara khusus berkenaan penubuhan Majlis Perundingan Wanita Kelantan pada 20 Mac 2012, mesyuarat telah bersetuju menetapkan Ahli-ahli Jawatankuasa Induk bagi Majlis Perundingan Wanita Negeri Kelantan terdiri daripada wakil pihak kerajaan negeri, pemimpin-pemimpin politik, wakil NGO, wakil agensi-agensi kerajaan negeri dan Kerajaan Persekutuan, badan-badan berkanun, ahli-ahli akademik dan wakil kaum

PROGRAM INDUKSI DASAR WANITA KELANTAN

Setelah meneliti dokumen-dokumen yang diperolehi, hanya sebuah program yang berbentuk induksi dasar telah dilaksanakan dalam tempoh yang dikaji iaitu pada tahun 2015 dalam bentuk Semakan Dasar Wanita yang melibatkan pihak-pihak yang disasarkan. Hal ini perlu dilihat sebagai satu kelemahan yang tidak sepatutnya berlaku kerana akan menyebabkan Dasar Wanita yang telah digubal dengan sebegitu baik tidak dapat mencapai objektif sebagaimana yang diharapkan. Langkah yang lebih agresif perlu untuk memperkenalkan Dasar Wanita Negeri Kelantan dengan lebih meluas ke semua jabatan, institusi dan masyarakat awam perlu diambil serius.

KEMPEN KEPEKAAN GENDER

Kempen kepekaan gender di bawah Dasar Wanita Negeri Kelantan telah diadakan dalam bentuk program-program sambutan seperti Sambutan Hari Wanita (sejak tahun 2007), Sambutan Hari Suami Isteri (pada tahun 2010 dan 2012), Sambutan Hari Keluarga Mawaddah (bermula tahun 2012), Sambutan Hari Suri Mithali (bermula tahun 2014) dan Sambutan Hari Ibu Bapa (sejak tahun 2014). Program-program tersebut antara lainnya bertujuan untuk memberi kesedaran terhadap hak

dan tanggungjawab wanita dan lelaki serta peranan yang seharusnya dimainkan oleh setiap anggota keluarga yang berbeza gender mengikut posisi masing-masing bagi membentuk masyarakat yang harmoni dan penyayang.

Dalam majlis-majlis sambutan yang telah diadakan, Tuan Guru Dato' Bentara Nik Abdul Aziz selaku Menteri Besar telah memainkan peranan beliau untuk membentuk sensitiviti gender dalam kalangan masyarakat bersandarkan kepada pandangan Islam yang menyamakan taraf wanita dengan lelaki dari sudut kedudukan dan peranan, tetapi membezakan beberapa hak dan tanggungjawab wanita daripada lelaki agar kehidupan menjadi lengkap dan harmoni. Contohnya sewaktu berucap merasmikan Sambutan Hari Wanita Peringkat Negeri Kelantan pada tahun 2003, beliau telah menjelaskan bahawa wanita mempunyai peranan yang sama penting dengan lelaki sebagaimana firman Allah dalam Surah al-Tawbah 11: 71 iaitu dalam melaksanakan tuntutan amar makruf dan nahi mungkar, menegakkan solat, mengeluarkan zakat dan mentaati Allah SWT. Seruan untuk menuntut persamaan hak dan pembebasan wanita adalah tidak perlu wujud dalam Islam kerana Islam telah memberikan kedudukan, hak dan tanggungjawab yang selayaknya kepada wanita. Dalam Majlis Pelancaran Kempen Menutup Aurat Anjuran Dewan Muslimat PAS Kawasan Kota Bharu pada 26 Jun 1999 pula, Tuan Guru Dato' Bentara Nik Abdul Aziz menjelaskan bahawa persoalan aurat menjadi persoalan penting dalam kehidupan manusia bukanlah bererti untuk menyekat kebebasan berpakaian di kalangan wanita, tetapi bertujuan untuk menjaga dan menyelamatkan manusia daripada bahaya yang lebih besar, baik kepada golongan lelaki mahupun kepada golongan wanita sendiri.

STRATEGI LANJUTAN PELAKSANAAN DASAR WANITA KELANTAN

Persediaan asas yang berbentuk iman, ilmu, akhlak dan jiwa merupakan strategi lanjutan utama yang diambil berat oleh Dasar Wanita Negeri Kelantan. Sejak awal penubuhan, pelbagai program yang berbentuk pengisian rohani telah dilaksanakan khas untuk wanita sahaja seperti Majlis Sambutan Hari Kebesaran seperti Ceramah Isra' Mikraj, Ceramah Maulidul Rasul, Sambutan Hari Wukuf dan lain-lain. Ceramah di surau-surau di seluruh

negeri Kelantan juga diadakan khas untuk wanita dengan kerjasama Unit Dakwah Halaqat di bawah Jabatan Hal Ehwal Agama Islam Kelantan (JAHEAIK). Unit Dakwah Halaqat telah melantik seorang Pegawai Dakwah Halaqat wanita di setiap DUN dan beberapa orang Pembantu Pegawai Dakwah Halaqat wanita. Menurut Samhani Ismail (2016), sebagai contoh, di Masjid Bara'ah yang terletak di perkarangan Pasar Siti Khadijah Kota Bharu mengadakan ceramah agama selama satu jam sehari yang boleh didengari oleh peniaga dan pengunjung di setiap premis yang mana kebanyakan mereka adalah wanita. Unit Dakwah Halaqat juga telah melantik 2,070 orang guru al-Quran wanita daripada jumlah keseluruhan 2,583 orang guru al-Quran di seluruh Kelantan.

Selepas tahun 2008, pelbagai program dan strategi baru telah dilaksanakan bagi mencapai objektif yang telah digariskan iaitu:

1. Program melengkapkan wanita dengan persediaan iman, ilmu, akhlak dan jiwa seperti Kuliah Bulanan Wanita (bermula tahun 2010), Kem Management Qalbu (bermula tahun 2013), Bengkel Asas Kaunseling untuk Pendidikan Awal Kanak-kanak (bermula tahun 2014) dan Kuliah Fiqh Wanita (bermula tahun 2015). Program Kuliah Bulanan Wanita boleh dianggap sebagai penanda aras bagi program persediaan asas untuk wanita, diadakan pada setiap bulan khusus kepada wanita dari seluruh negeri Kelantan. Sasaran peserta adalah dari agensi kerajaan negeri, kerajaan persekutuan, syarikat-syarikat swasta, badan-badan bukan kerajaan (NGO), guru dan kakitangan sekolah-sekolah Yayasan Islam Kelantan, sekolah-sekolah Kementerian Pelajaran Malaysia, institusi-institusi pengajian tinggi, Pusat Pembangunan Wanita Kelantan, Pusat Pembangunan Armalah DUN, institusi-institusi perbankan dan NGO-NGO wanita.
2. Mengikut Laporan Semakan Dasar Wanita 2017, Kuliah Bulanan Wanita menampilkan slot pengisian ilmu dan motivasi daripada penceramah-penceramah yang berkualiti, di samping menjadi saluran maklumat terkini daripada pihak kerajaan negeri. Pencapaian program ini juga dapat dinilai melalui jumlah kehadiran peserta yang konsisten.
3. Mengoptimalkan Bermula pada tahun 2014, Kuliah Fiqh Wanita pula dilancarkan di setiap jajahan di negeri Kelantan dengan kerjasama Jabatan Mufti Negeri Kelantan dan Majlis Perundingan Wanita di setiap Parlimen. Kuliah-kuliah tersebut memfokuskan kepada pengajian ilmu fiqh oleh tenaga pengajar wanita untuk kaum wanita bagi menyemarakkan lagi budaya ilmu yang dapat menyuluh kehidupan para wanita Kelantan dengan cahaya agama.
4. Persediaan lanjutan yang memfokus kepada persediaan pembangunan keluarga dan masyarakat. Usaha-usaha tersebut melibatkan pasangan yang bakal berkahwin, pasangan suami isteri, golongan ibu bapa, golongan lelaki atau ketua keluarga, golongan *armalah* (ibu tunggal), remaja, anak yatim dan juga kanak-kanak. Kemakmuran negeri dan kesejahteraan rakyat jelata.
5. Kerajaan negeri Kelantan juga telah memasyhurkan slogan “Kelantan Cakna Wanita” pada tahun 2005 bagi membudayakan kecaknaan keluarga, masyarakat mahupun kerajaan negeri sendiri terhadap kebajikan dan kesejahteraan wanita melalui pelbagai program. Menurut YB Dato’ Abdul Fattah Mahmood, penggunaan istilah “cakna” ini telah dicadangkan oleh Prof Emeritus Datuk Dr Nik Safiah Karim pada tahun 2005 yang, pada ketika itu, melihat bahawa perkataan “cakna” yang terdapat di dalam Kamus Dewan masih belum digunakan secara meluas. Slogan tersebut telah diisytiharkan oleh YAB Dato’ Menteri Besar Kelantan sendiri dengan satu logo khas dan telah berjaya memberi impak yang besar kepada wanita Kelantan dan rakyat Kelantan amnya.
6. Pemberian cuti *Ihdad* bagi wanita yang kematian suami. Mengikut Pekeliling Perkhidmatan Negeri Bilangan 5 Tahun 2013 – Pelaksanaan Dasar Baru Kemudahan-kemudahan Cuti Kematian Suami Selama 30 hari, Kerajaan Kelantan juga telah memberikan cuti *Ihdad* kepada kakitangan wanita yang kematian suami bermula 23 Oktober 2013. Sebelum pemberian cuti *Ihdad*, semua kakitangan perkhidmatan awam diberi cuti 3 hari tanpa

- rekod atas kematian ahli keluarga terdekat berdasarkan Pekeliling Perkhidmatan Persekutuan Bilangan 10 tahun 2002. Di bawah kemudahan cuti *Ihdad*, kakitangan wanita yang kematian suami diberi 30 hari cuti bergaji iaitu 3 hari cuti sedia ada dan ditambah 27 hari. Cuti ini diberi berdasarkan permohonan dan diberikan untuk wanita yang ingin mematuhi keperluan beriddah menurut hukum syara'. Ini menunjukkan keprihatinan dan belas kasihan kerajaan Kelantan kepada wanita yang dilanda kesedihan dan kesusahan selepas kematian suami.
7. Kerajaan juga mempertingkatkan sistem sokongan kepada wanita dalam membesarkan anak-anak, antaranya, penubuhan Taska Keluarga Mawaddah yang mula beroperasi pada 1 Jun 2015 untuk pengambilan kanak-kanak berusia dari 6 bulan sehingga 4 tahun. Selain daripada penubuhan taska, UPWK juga menganjurkan agar khidmat nurseri ditawarkan di program-program besar seperti Madinah Ramadhan, Kuliah Bulanan Wanita, Sambutan Hari Wanita, Kuliah-kuliah Fiqh Wanita dan seumpamanya bagi memberi peluang kepada ibu-ibu memberikan fokus kepada program yang disertai.
 8. Mempersiapkan wanita Kelantan dengan persediaan ilmu sains, teknologi dan kemahiran melalui pelaksanaan beberapa strategi jangka masa panjang dan pendek. Antara strategi jangka masa panjang ialah dengan menubuhkan sebuah sekolah Maahad Tahfiz Sains di Tanah Merah. Penubuhan Maahad Tahfiz Sains oleh kerajaan negeri Kelantan hasil cetusan YAB Tuan Guru Dato' Nik Abdul Aziz bin Nik Mat selaku Menteri Besar yang mengharapkan agar wujudnya kesepaduan ilmu wahyu dan ilmu semasa dalam kurikulum. Maahad Tahfiz Sains Tanah Merah telah mula beroperasi pada 25 Januari 2004 dengan jumlah pelajar seramai 60 orang lelaki dan 50 orang perempuan. Permintaan yang tinggi terhadap sekolah beraliran tahfiz sains yang dipelopori oleh kerajaan negeri Kelantan ini menyebabkan Maahad Tahfiz Sains di Tanah Merah Kelantan pada tahun 2013 mula dikhususkan kepada pelajar perempuan sahaja, manakala pelajar-pelajar lelaki diasingkan di empat buah sekolah Maahad Tahfiz Sains yang lain di bawah kelolaan Yayasan Islam Kelantan. Sekolah tersebut menempatkan seramai 674 orang pelajar perempuan yang menggabungkan antara sukatan pelajaran tahfiz, agama dan akademik. Walaupun telah dikhususkan kepada pelajar perempuan sahaja, Maahad Tahfiz Sains Tanah Merah masih meneruskan pencapaian keputusan 100% dalam peperiksaan SPM setiap tahun. Pencapaian tersebut membuktikan bahawa golongan wanita juga setaraf dengan lelaki dalam menerima ilmu pengetahuan. Selain daripada itu, Yayasan Islam Kelantan menyediakan peluang yang sama berdasarkan merit untuk pelajar perempuan bersaing dengan pelajar lelaki bagi mendapat tempat pengajian di 89 buah sekolah kelolaan YIK di seluruh negeri Kelantan.
 9. Penubuhan Pusat Kemahiran Wanita Kelantan (PKWK) untuk mengembangkan industri kerajinan tangan dan kraftangan Kelantan, memelihara kesenian tradisi warisan dan meningkatkan taraf sosio-ekonomi pengusaha khususnya wanita Kelantan.
 10. Penubuhan Pusat Pembangunan Wanita Kelantan (PPWK) di peringkat DUN bermula pada tahun 2005 untuk melatih golongan wanita di dalam bidang kerjaya, kemahiran dan perekonomian. Sehingga tahun 2015, sebanyak 46 buah PPWK telah ditubuhkan di 45 buah DUN di seluruh negeri Kelantan dan sebuah pusat Sulaman Negeri Kelantan. Program yang dijalankan di sini mendapat sambutan yang baik daripada masyarakat setempat terutama golongan wanita sebagai peserta. Yuran yang dikenakan serendah RM5.00 atau RM10.00 setiap bulan adalah amat berbaloi memandangkan mereka dilatih dengan kemahiran jahitan, asas berdikari, keusahawanan dan perniagaan.
 11. Antara pencapaian PPWK ini ialah apabila para peserta berjaya menghasilkan produk-produk usahanita yang khusus bagi setiap PPWK seperti baju kurung tradisional, baju kurung moden, pakaian

- kanak-kanak, blaus, *skirt* dan seluar *slack*. Mengikut Buku Majlis Graduasi Pusat Pembangunan Wanita Kelantan tahun 2016, sehingga tahun 2015, 2,044 orang peserta PPWK telah bergraduasi setelah berjaya menyempurnakan enam modul jahitan sebagaimana yang telah digariskan oleh pihak UPWK
12. Di samping pembelajaran bermodul tersebut, PPWK juga telah berjaya menganjurkan beberapa program untuk memupuk sifat berdikari dalam diri wanita. Antaranya ialah projek “Jom Buat Duit Dari Rumah”, Bengkel Pengendalian dan Penyelenggaraan Mesin Jahit dan Kem Bina Usahawan PPWK. Program-program tersebut menzahirkan keprihatinan Kerajaan Negeri Kelantan dalam menggalakkan penyertaan wanita dalam bidang sosio-ekonomi dengan membekalkan ilmu dan kemahiran menurut keperluan semasa.
 13. Penganjuran Program Pembangunan Kemahiran Ekonomi Wanita sebagai satu medium untuk membantu melahirkan golongan wanita yang mampu menjana ekonomi keluarga. Antara projek yang dijalankan di bawah program ini ialah Kursus Jom Buat Duit Dari Rumah, Kursus Usahawan Armalah, Kursus Bina Usahawan, Projek Tabung Wanita Niaga, Kursus Asas Bekam, Bengkel Kulinari dan penubuhan Kelab Alumni Jahitan Wanita Kelantan (AJWA).
 14. Penghasilan seluar bersalin patuh syariah yang menunjukkan keprihatinan Kerajaan Negeri Kelantan terhadap kehendak dan maruah wanita. Ia adalah projek usaha sama UPWK, PKWK dan PAPISMA untuk mencipta seluar bersalin yang patuh syariah dapat meminimalkan kawasan aurat yang terbuka sewaktu prosedur bersalin, bagi menepati kaedah syarak, dalam masa yang sama menepati spesifikasi yang diperlukan sewaktu menjalani prosedur bersalin di hospital. Seluar bersalin yang dinamakan “Mama Pride” dilancarkan pada tahun 2014 dan mengikut data terkini dalam laman web “Mama Pride”, produk ini telah diterima untuk digunakan di 92 buah hospital di Malaysia.
 15. rojek “Dapur Hijau” atau “Gardenita” telah dilancarkan pada tahun 2015 pula merupakan satu projek usaha sama antara UPWK dengan Jawatankuasa Pertanian, Industri Asas Tani, Bioteknologi dan Teknologi Hijau untuk melengkapkan wanita dengan kemahiran yang berbentuk pertanian. Projek ini dilaksanakan di setiap DUN melalui PPWK meliputi penanaman sayur-sayuran, ulam-ulaman, herba, rempah ratus dan bunga bagi menyedarkan wanita bahawa mereka boleh menyediakan sendiri keperluan dapur untuk ahli keluarga. Tema program tersebut ialah “Kita tanam apa yang kita makan dan kita makan apa yang kita tanam- Bertani Satu Ibadah”.
 16. Kerajaan Negeri Kelantan juga menyediakan platform yang patuh syariah kepada para wanita untuk mengasah kemahiran dan bakat seni melalui penganjuran program “Wanita Kelantan Got Talent” pada tahun 2012. Program tersebut walaupun telah mendapat pelbagai reaksi dan komentar daripada pelbagai lapisan masyarakat berjaya menunjukkan bahawa Dasar Wanita Negeri Kelantan telah berusaha untuk menyediakan ruang yang patuh syariah untuk penyertaan wanita yang memiliki pelbagai bidang ilmu dan bentuk kemahiran.
 17. Dari segi kepimpinan, wanita sebagai pemimpin merupakan sesuatu yang tidak asing bagi masyarakat Kelantan. Cik Siti Wan Kembang dan Puteri Saadong merupakan antara pemerintah wanita yang tersohor dalam sejarah Kelantan. Dengan mengambil kira panduan syariat terhadap kedudukan wanita sebagai pemimpin, Dasar Wanita Negeri Kelantan telah menggariskan strategi lanjutan untuk persediaan kepimpinan wanita mithali. Kepimpinan wanita di sini mencakupi kepimpinan dari sudut politik, pentadbiran dan kepimpinan masyarakat.
- Dari sudut kepimpinan politik, Kerajaan Negeri Kelantan di bawah dasar Membangun Bersama Islam telah melantik senator atau Ahli Dewan Negara dari kalangan wanita sejak tahun 1990-an lagi. Antaranya ialah Kalthom Othman, Hunaizah

Mohd Noor, Siti Zailah Mohd Yusoff, Wan Ubaidah Omar, Mumtaz Md Nawawi dan Khairiah Mohamed. Pada tahun 2004, wanita Kelantan di bawah dasar Membangun Bersama Islam mula diberi peluang untuk bertanding dalam pilihanraya. Puan Rohani Ibrahim merupakan ADUN wanita pertama di bawah dasar Membangun Bersama Islam setelah memenangi kerusi DUN Tanjong Mas. Pada tahun 2008, Puan Wan Ubaidah Omar menang tanpa bertanding di DUN Kijang dan dilantik sebagai Exco wanita yang pertama di bawah dasar Membangun Bersama Islam. Manakala pada tahun 2013, Puan Mumtaz Md Nawawi, ADUN Demit pula dilantik sebagai Exco Pembangunan Wanita, Keluarga dan Kebajikan negeri Kelantan sehingga kini. Wanita juga diberi tempat untuk bertanding sebagai Ahli Dewan Rakyat. Puan Kalthom Othman telah bertanding untuk kerusi Parlimen Pasir Puteh pada tahun 2008. Manakala Puan Siti Zailah Mohd Yusoff telah memenangi kerusi Parlimen Rantau Panjang dari tahun 2008 hingga kini.

Dari sudut kepimpinan masyarakat juga wanita diberi peluang yang sama. Mengikut Dr Wan Nik (2016), beberapa jawatan yang telah diwujudkan oleh kerajaan negeri Kelantan selepas tahun 1990 seperti Penghulu Wanita Tanpa Mukim, Pegawai dan Pembantu Pegawai Dakwah Halaqat dan Penyelaras Pembangunan Armalah DUN.

Bagi menyediakan wanita dengan keperluan kepimpinan dan pentadbiran, UPWKK telah mengadakan program seperti Bengkel Pengurusan Organisasi. Manakala dari sudut pengiktirafan terhadap kepimpinan wanita pelbagai peringkat pula telah ditonjolkan melalui penganugerahan tokoh ibu dan tokoh wanita di dalam sambutan-sambutan Hari Ibu dan Hari wanita. Bermula tahun 2015, Sambutan Hari Saidatina Khadijah telah menyediakan 5 kategori anugerah Tokoh Wanita Kelantan iaitu Anugerah Saidatina Khadijah Khuwailid (kategori usahawan), Anugerah Saidatina Aisyah Abu Bakar (kategori pendidikan), Anugerah Siti Aminah Abdul Wahhab (kategori armalah/ ibu tunggal), Anugerah Zinnirah al-Rumiyah (kategori OKU) dan anugerah Zainab Khuzaimah (kategori kepimpinan dan kemasyarakatan). Kesemua anugerah ini berbentuk pengiktirafan terhadap kepimpinan wanita sekaligus menjadi contoh kepada seluruh wanita Kelantan untuk terus berusaha memberi khidmat kepada masyarakat.

Dari sudut pentadbiran pula, Puan Fadhillat Ismail pernah dilantik sebagai Ketua Eksekutif

pertama bagi Perbadanan Menteri Besar Kelantan (PMBK) pada tahun 2006 hingga 2008 menjadikannya satu-satunya wanita yang pernah dilantik sebagai Ketua Eksekutif GLC di negeri Kelantan di bawah dasar Membangun Bersama Islam. Manakala Puan Zainiah Halim merupakan Pengarah Urusetia Wanita yang pertama dilantik pada tahun 2008. Dari sudut pentadbiran pendidikan pula, wanita telah diberikan kepercayaan untuk mentadbir sekolah-sekolah Yayasan Islam Kelantan sebagai pengetua dan penolong-penolong kanan, namun hanya seorang sahaja pengetua wanita yang telah dilantik dalam satu-satu masa meskipun terdapat 89 buah sekolah yang bernaung di bawah Yayasan Islam Kelantan. Wanita juga pernah dilantik sebagai Penolong Pengarah Yayasan Islam Kelantan. Wanita juga turut dilantik bagi jawatan-jawatan seperti Ahli-ahli Majlis Daerah, Pegawai Tadbir Negeri (PTN) dan Pegawai Tadbir Ugama (PTU).

PENAMBAHBAIKAN DASAR WANITA KELANTAN

Secara keseluruhannya artikel ini mendapati Dasar Wanita Kelantan mempunyai kekuatan kandungan yang jelas dari aspek memartabatkan wanita Kelantan selaras dengan tuntutan Islam, maksud siyasah syariah dan perkembangan globalisasi semasa. Penumpuan banyak dilakukan dengan memperluaskan wanita Kelantan dengan ilmu dan kemahiran sebagai seorang yang berdikari, menjadi penyumbang yang aktif kepada pembangunan negeri samaada secara lahiriah atau batiniah dan dalam masa yang sama berkembang selari dengan peranannya sebagai pengukuh sistem kekeluargaan dalam masyarakat selaras dengan tuntutan Islam. Elemen diskriminasi kepekaan gender yang ditekankan oleh dasar ini juga SDG banyak diterapkan dalam strategi dan program yang telah dijalankan. Ia diterapkan secara strategis melalui penubuhan urusetia khusus yang bertindak secara responsif terhadap keperluan dan kehendak wanita di Kelantan. Peluang kepimpinan dalam sistem pentadbiran dari peringkat bawah hingga atas diberi tanpa diskriminasi terhadap wanita. Sebenarnya tiada isu kepimpinan yang serius di Kelantan dalam kalangan wanita kerana sejarah dan budaya hidup mereka yang banyak melibatkan kedua-dua gender dalam pelbagai aspek yang merangkumi politik, ekonomi dan sosial.

Pendekatan undang-undang juga telah digunakan dan penggubalnya dilihat banyak untuk menyokong peranan dan memudahkan kekangan yang dihadapi wanita terutamanya wanita muslim dan Kelantan yang mempunyai unsur keunikan lokaliti yang tersendiri. Selain itu, setakat bidang kuasa yang ada, beberapa undang-undang kecil digubal dan dilaksanakan bagi menyediakan prasarana dan suasana mesra dan selamat untuk wanita dari kaca mata yang lebih holistik berpandukan Islam. Hak-hak wanita diutamakan namun dalam kerangka hak yang dibangunkan bersama tanggungjawab bukan wanita sebagai individu semata-mata tetapi sebagai anggota masyarakat yang mungkin boleh menjadi agen positif mahupun negatif sekiranya tidak ditangani secara Islamik. Ini adalah satu usaha yang baik dalam rangka untuk meminimalkan kes-kes jenayah terhadap wanita termasuk keganasan dan lain-lain.

Pengisian ilmu berasaskan nilai keimanan dan Islam dilihat menjadi agenda utama bagi mengangkat jatidiri dan nilai kepercayaan diri yang tinggi di kalangan wanita Kelantan. Apabila wanita mendapatkan pendidikan dan tarbiah dalaman dan luaran yang sepatutnya, mereka akan berupaya untuk membangunkan diri, menangani perubahan dan cabaran serta berperanan secara aktif di peringkat masyarakat, negeri mahupun negara. Kelantan amat mementingkan nilai dan peranan wanita yang seimbang antara kerjaya dan keluarga atau rumahtangga.

Selain itu, pendekatan menarik yang telah dilaksanakan adalah mengalakkan penyertaan dan pemerksaan lelaki sebagai entiti yang akan memastikan kelangsungan kemandirian wanita. Lelaki tidak dilihat sebagai anggota masyarakat yang berkuasa mutlak dan berupaya menguasai wanita dan wanita perlu mempersiapkan diri bagi menangani kekuasaan lelaki tetapi lelaki dilihat sebagai manusia yang unik sama seperti wanita yang juga turut mempunyai hak tersendiri dan bertanggungjawab di antara satu sama lain. Oleh itu pemerksaan yang seimbang dilaksanakan terhadap lelaki bagi meraikan perbezaan fitrah keduanya dan seterusnya perbezaan tersebut sekiranya diadun secara Islamik dan diguanakn dengan kaedah yang tepat bakal menghasilkan natijah suasana yang selamat dan mesra untuk kedua-dua gender.

Namun, beberapa penambahbaikan perlu dibuat terhadap pelaksanaan dasar agar ia difahami dan diserapkan ke dalam masyarakat Kelantan dengan lebih berkesan. Berikut adalah cadangan penambahbaikan dasar wanita Kelantan:

1. Program Penilaian Carta Alir Maklumat dan SOP

Sistem carta alir maklumat yang lebih jelas harus dibangunkan bagi memastikan setiap peringkat dan pemegang taruh memahami dan mampu menyerapkan dasar ini dalam hala tuju dan perancangan masing-masing. SOP harus dibangunkan dengan melihat realiti pihak berkepentingan yang terlibat, praktikal dan mengambil kira fleksibiliti kekangan dan cabaran yang mungkin ada dalam proses pelaksanaannya. Penilaian keberkesanan penyampaian maklumat perlu dilaksanakan dari semasa ke semasa agar dasar ini difahami oleh setiap peringkat dan mencapai objektif yang diinginkan oleh dasar selari dengan sarana SDG.

2. Induksi yang strategis

Adalah penting untuk menginduksi dasar wanita Kelantan secara lebih sistematik dan strategis agar mereka memahami dan turut menyertai maksud dan kehendak dasar dan SDG. Ia tidak perlu melibatkan masyarakat umum tetapi fokus induksi hendaklah disusun berdasarkan pengaruh dan peringkat pihak berkepentingan sama ada di peringkat negeri ataupun pusat. Teknik pemasaran berkesan dengan penyampaian yang lengkap boleh mengurangkan kos dan meningkatkan kefahaman di peringkat yang diperlukan. Yang paling penting induksi ini harus berupaya merangsang idea pelaksanaan yang lebih kreatif bersesuaian dengan kapasiti masing-masing.

3. Penyusunan Staf UPWKK

UPWKK mempunyai peranan yang sangat besar dalam memastikan kejayaan dasar ini. Oleh itu peneguhan peranan UPWKK sebagai pembuat dasar, pemantau dan penilai harus diseimbangkan melalui penstrukturan staf dan bidang kuasa yang jelas. Penglibatan staf yang terlampau fokus dalam menganjurkan program berbentuk *ad hoc* menyebabkan penggunaan staf dalam peranannya yang sebenar gagal dipenuhi. Oleh itu, adalah penting desentralisasi agihan kuasa dilakukan secara lebih berdikari kepada agensi yang sepatutnya menguruskan program *ad hoc* seperti JAHEIK.

4. Pelan Tindakan berobjektif khusus
Sebelum ini, pelan tindakan tidak dizahirkan secara berstruktur dalam bentuk matlamat jangka panjang dan pendek berserta objektif yang lebih jelas. Oleh itu ia perlu merangkumi keseluruhan strategi, objektif, agensi terlibat, KPI, tempoh masa dan peruntukan belanjawan. Tanggungjawab dan beban pelaksanaan boleh diagihkan secara seimbang antara pihak UPWKK dan agensi lain yang berkepentingan. Pencapaian matlamat lebih mudah direalisasikan dan dicapai mengikut jangka masa yang ditetapkan. Pelan tindakan ini juga harus berupaya meletakkan matlamat dasar dan sarana SDG dalam objektif yang strategis secara berfasa.
5. Hubungan dengan agensi pelaksana
Pihak UPWKK boleh mengkaji faktor kebersamaan beberapa agensi sama ada di peringkat negeri atau pusat yang menunjukkan hubungan yang baik dan komitmen yang tinggi dalam pelaksanaan dasar ini. Metode dan strategi yang sama boleh digunakan ke atas agensi pelaksana yang tidak mempunyai hubungan yang rapat dengan UPWKK. Kegagalan UPWKK untuk menggembleng seluruh agensi secara berkesan mungkin boleh menyebabkan pengulangan operasi pada perkara yang sama berulang kali dan menjejaskan penumpuan untuk meningkatkan dan mengembangkan pelaksanaan dasar.
6. Penubuhan unit penyelidikan
Unit penyelidikan dalaman perlu diwujudkan untuk menilai keberkesanan pelaksanaan dasar. Halangan dan kekangan yang dikesan lebih awal membolehkan langkah penambahbaikan diambil dengan kadar segera dan dalam tempoh serta kapasiti masa yang dirancang. Penyelidikan berterusan juga mampu memastikan pelaksanaan dasar ini bergerak seiring dengan perkembangan semasa. Ini adalah kekuangan yang agak ketara dalam program dan strategi yang dilaksanakan sebelum ini. Halatujua penyelidikan juga harus mengambil kira keberkesanan program serta sarana SDG

yang ingin menghasilkan pengumpulan dan penerbitan data berasaskan keutamaan gender.

KESIMPULAN

Dasar Wanita Kelantan ternyata mempunyai pendekatan strategik dalam meletakkan wanita dalam kedudukan yang sesuai dalam menterjemahkan Matlamat Pembangunan Mapan. Konsep kesaksamaan gender turut ditekankan dalam Dasar Wanita ini dengan memperkasakan wanita dengan asas-asas penting terutamanya penekanan ilmu agama. Dalam masa yang sama, dasar ini turut disokong oleh dasar-dasar lain yang menyokong pembangunan wanita di negeri Kelantan berasaskan falsafah dan syariat Islam yang jelas melalui pendekatan sederhana yang sesuai dengan fitrah dan budaya setempat. Dasar ini turut meletakkan keluarga sebagai elemen penting dalam menyuburkan pembangunan mapan seorang wanita kerana faktor dan orang sekeliling sangat mempengaruhi praktis kesaksamaan gender secara sah dan Islamik. Pendekatan strategik dalam dasar ini boleh dijadikan tanda aras bagi negeri dan negara Islam lain dalam menterjemahkan SDG dalam konteks pembangunan wanita.

Sebagai sebuah negeri yang berada dalam sebuah persekutuan, Kerajaan Kelantan perlu mengambil kira pelbagai dasar berkaitan wanita, keluarga dan kanak-kanak yang telah diwujudkan di peringkat kebangsaan. Secara teorinya, semua dasar ini baik dan memberi manfaat kepada kesejahteraan wanita. Sebahagian besar daripada langkah-langkah penambahbaikan telah diutarakan dalam CEDAW, Dasar Wanita Negara dan Pelan Bertindak Pembangunan Wanita. Apa yang diperlukan ialah kerjasama dalam konteks federalisme atau 'cooperative federalism' antara agensi kerajaan persekutuan dan kerajaan negeri untuk membolehkan segala yang dirancang menjadi kenyataan.

RUJUKAN

- Buku Majlis Graduasi Pusat Pembangunan Wanita Kelantan 2016.
Buletin Darulnaim, UPWKK Perkenal Program Dapur Hijau, bil.170
 Buku Dasar-dasar Utama Kerajaan Negeri Kelantan Dasar Wanita Kelantan.

- Executive Summary, Women and Sustainable Development Goals, UN Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women. Kelantan Meneraju Perubahan, www.kelantan.gov.my/ebook/khas/kelantan/#/0 Retrieved on: 10 January 2018.
- Koleksi Ucapan Rasmi II YAB Tuan Guru Dato' Haji Nik Abdul Aziz b Haji Nik Mat Menteri Besar Kelantan*, ed. Anual. Bakri Haron (2004). *Lampiran H, Bidang Tugas Unit-Unit Bagi Urus Setia Pembangunan Wanita, Keluarga Dan Kebajikan Negeri Kelantan*. Kota Bharu: Dian Darulnaim Sdn. Bhd.
- Laporan Key Performance Index Semakan Dasar Wanita Negeri Kelantan. 2017. Urus Setia Pembangunan Wanita, Keluarga dan Kebajikan Negeri Kelantan.
- MalaysiaMillenium Development Goals Report. 2015. http://un.org.my/upload/undp_mdg_report_2015.pdf. Retrieved on: 10 January 2018.
- Malaysia Sustainable Development Goals Voluntary National Review. 2017.
- MamaPride.com, dicapai pada 16 Februari 2017, <http://seluarbersalinmamapride.blogspot.my/p/hospital-mesra-mamapride.html>. Retrieved on: 10 January 2018.
- Minit Mesyuarat Semakan Dasar Wanita Kelantan tahun 2012
- Nurhafilah Musa. 2013. Adakah Federalisme Penghalang kepada Pelaksanaan Syariah di Malaysia? dalam Undang-undang Syariah di Malaysia, Persatuan Ulama Malaysia
- Pekeliling Perkhidmatan Negeri Bilangan 5 Tahun 2013 – Pelaksanaan Dasar Baru Kemudahan-kemudahan Cuti Kematian Suami Selama 30 hari
- Rahimah Abdul Aziz. 2003. Gender, wanita dan penyertaan. *Akademika* 63: 3-9.
- Samhani Ismail. 2016. *Membangun Bersama Islam: Memartabatkan Wanita Kelantan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka
- Shukeri, M., Mohd Yakub, MY, Mohamad Azrein, MA. 2016. Analisis Pelaksanaan Dasar Wanita di negeri Kelantan dan Kesannya kepada Kesejahteraan Masyarakat. Urus Setia Pembangunan Wanita, Keluarga dan Kebajikan Negeri Kelantan. Sustainable Development Goal: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/> Retrieved on: 10 January 2018.
- Temubual bersama YBr. Dr. Wan Nik Wan Yusof, Pengarah Pusat Kajian Strategik (PKS) di Pejabat PKS, Kota Bharu, pada 27 Januari 2016.
- Temubual dengan Cik Nur Adyani Mohamed (Ketua Penolong Pengarah Unit Pembangunan Wanita UPWKK) di Pejabat UPWKK, Kota Bharu, Kelantan pada 21 September 2016
- Temubual dengan YB Dato' Abdul Fattah Mahmood (Mantan Pengerusi Jawatankuasa Pembangunan Wanita, Belia dan Sukan Negeri Kelantan) di Pejabat EXCO, Blok 1, Kota Darulnaim, pada 18 Januari 2017
- Temubual dengan Cik Azlina binti Che Harun (Mantan Penolong Pengarah UPWKK) di Pejabat Perbadanan Menteri Besar Kelantan Invest, Cawangan Tunjung pada 1 Februari 2017
- Temubual dengan YB Wan Ubaidah binti Omar (Timbalan Pengerusi UPWKK dan ADUN Kijang) di Kampung Padang Bongor pada 21 Ogos 2017
- Laman web UN: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/> Retrieved on: 10 January 2018.
- Nuhafilah Musa (corresponding author)
Fakulti Undang-undang
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600 UKM Bangi
Selangor
E-mail: hafilah@ukm.edu.my
- Asmak Husin
Academy of Contemporary Islamic Studies (ACIS)
Universiti Teknologi MARA (UiTM)
40450 Shah Alam
Selangor
E-mail: asmak_husin@salam.uitm.edu.my
- Nurul Akma Sheikh Mohd Amin
Jabatan Syariah
Kolej Islam Antarabangsa Sultan Ismail Petra
Nilam Puri
15730 Kota Bharu
Kelantan
E-mail: ummuaifif@gmail.com

Received: 20 April 2018

Accepted: 26 September 2018